

Max Haiven

Radikal Hayalgücü ve İktidarın Krizleri

Kapitalizm, Yaratıcılık, Müşterekler

Türkçesi: Kübra Kelebekođlu

İÇİNDEKİLER

Teşekkür	7
GİRİŞ	
Hayalgücünün Krizleri	9
1. BÖLÜM	
Değer Kavramını Yeniden Hayal Etmek	33
2. BÖLÜM	
Kamular, Müşterekler, İşgaller	75
3. BÖLÜM	
Finansallaşmış Hayalgücünün Krizi	103
4. BÖLÜM	
Eğitim Fabrikası ve Ötesi	131
5. BÖLÜM	
Tarihin Çitlenmesi, Geçmişin Borcu, Belleğin Müşterekleri.....	147
6. BÖLÜM	
Yaratıcılığın Çitlenmesi.....	181

7. BÖLÜM	
Radikal Hayalgücü	207
SONUÇ	
Kaderciliğin Huzursuzluğu	241
NOTLAR	251
KAYNAKÇA	275
DİZİN	289

1. BÖLÜM

Değer Kavramını Yeniden Hayal Etmek

Emeğin sadece insanlara özgü bir nitelik olduğunu farz ediyoruz. Halbuki örümcekler dokumacılarınkine benzer faaliyetler yürütürken, kovan inşa eden arılar birçok mimarı gölgede bırakır. Fakat en kötü mimarı en iyi arıdan ayıran şey, mimarın binasını gerçeklikte inşa etmeden önce hayalinde inşa etmesidir. Her emek sürecinin sonunda, emekçinin bu sürecin başında hayalinde çoktan var ettiği bir ürüne ulaşırız.

Karl Marx

Bugünlerde meydana gelen değersizleşmeyi derinden hissetmemek neredeyse imkânsız. Birçoğumuz hak ettiğimiz parayı kazanamıyoruz. Milyonlarca insan (bazen birkaç işte birden) çalışıp didinmesine rağmen ya borç batağına saplanıyor ya da endişe, stres, anksiyete ve varoluşsal yoksullukla dolu bir hayatı ancak karşılayabiliyor. Her şeyin meta olarak hayal edildiği kapitalist bir toplumda doyum diye bir şeyin söz konusu olmadığı herkesçe bilinen bir gerçek. Fakat bugün karşı karşıya olduğumuz sorun, toplulukların zayıflaması ve anlamlı bir toplumsal ve siyasi iktidardan uzaklaşmamızla birlikte hayatımızda açılan boşluğu doldurmamızı sağlayan tüketim mallarına duyduğumuz doymak bilmez arzulardan çok daha derin. Şu an toplu bir değer kriziyle karşı karşıyayız.

Dünyadaki çiftçilerin yarısı yoksullaşma nedeniyle aç kalırken,¹ Wall Street'in hayal mühendisleri öyle çok birikim yapmış ki bu parayla ne yapacaklarını bilemiyorlar. Çoğumuz üç kuruş kazanabilmek için ölesiye çalışıyoruz, ama kimi ölçülere göre (elbette ki gayri-

safi yurtiçi hasıla gibi kimi çarpık ölçülere göre) türümüz daha önce görülmemiş bir zenginlik düzeyine erişmiş gibi görünüyor. Yükselen sanayileşme ve makineleşme, çarpıcı şekilde ilerleyen tarım teknolojisi ve neredeyse her yerde artan “verimlilik” oranları nedense insanların daha düşük ücretler için daha uzun saatler çalışmak zorunda kalmasına neden oldu.² Bu sırada, dünyanın dört bir tarafındaki hükümetlerin finans piyasalarını ve bankaları kurtarmak için yine aynı finans piyasalarından ve bankalardan borç alarak geleceklerini ipotek ettirmelerinin ardından, sürüncemeli bir “kemer sıkma evresine” girdik. Bu süreçte (kimisi şen şakrak kimisi suratsız) bazı siyasetçiler, on beş yirmi yıl önce öyle veya böyle karşılayabildiğimiz kolektif hizmetleri, kâğıt üzerinde de olsa eskisine nazaran çok daha zenginleşmiş olan toplumumuzun artık karşılayamayacağını ilan etti.³

Elbette ki bütün bu olanlara çeşitli kusursuz ve inandırıcı açıklamalar getirmek mümkün: Kemer sıkma evresinde olmamızın nedeni, gelir uçurumunun büyümesinden ve orta sınıfın küçülmesinden de anlaşılacağı gibi, on yıllardır uygulanan vergi indirimleri, serbestleşme ve sendikasılaştırma stratejileri sonucunda (enflasyona göre ayarlanmış) reel ücretlerin düşmesi ve şirket kârları ile tazminat paketlerinin fırlamasıyla birlikte yoksul kesimden zengin kesime büyük bir servetin aktarılmış olmasıdır.⁴ Neoliberal devrimin kırkıncı yılını doldurduğu şu günlerde, emek ile sermaye arasında doğduğu iddia edilen “savaş sonrası uzlaşısı” da (emek cephesinin bireysel tüketim gücü için kolektif bir militanlık sergilemesi) sona ermiş; örgütlü emek, şirketlerdeki ya da devletteki insan kaynakları departmanlarının çalışan ödemeli kollarından hallice de olsa varlığını sürdürmüştür. Güçlü komünist ülkelerin ve hareketlerin oluşturduğu tehdit de ortadan kalkınca, Batılı devletlerin toplumdaki eşitsizliği ve sömürüyü biraz olsun hafifletmeyi amaçlayan sosyal refah programlarıyla kitleleri memnun etmeye çalışmasının pek bir anlamı kalmamıştır. Günümüzde meta fiyatları ve çalışanlara ödenen ücretler, hem şirketlerin gönülünü (istihdam, “yatırım”) kazanmaya çalışan ülkeler arasında küreselleşmiş bir rekabetin sürüp gitmesine hem de petrol, tahıl ve metalaşmış su gibi en temel gereksinimlerin maliyetlerinde inanılmaz belirsizliklerin ve muazzam artışların ortaya çık-

masına neden olan dengesiz finans piyasalarının fonksiyonlarından birine dönüşmüş durumda.⁵ Bu sırada, verimlilik artışı ile teknolojik ilerleme, herkesin hayatını kolaylaştırmak yerine sadece şirketlerin çıkarlarına hizmet etmiş, şirketler de bu verimlilik ile teknolojiyi insanlığın iyiliği için değil, kâr elde etmek için seferber etmiştir.⁶ Robot teknolojisi, bilgisayar, tarım teknolojisi ve iletişim teknolojileri gibi alanlardaki atılımlar, nasıl olduysa güvencesizlik, angarya işler ve anksiyete meydana getirmiştir.

Bunlar son derece ciddi ve önemli olgulardır, fakat bize büyük resmi sunmakta yetersiz kalıyor. Korkunç istatistiklerin ve iktidarın bariz bir biçimde istismar edildiği örneklerin sayısı bir hayli yüksek olsa da, bunları birbirine bağlayacak ve yalnızca yapılar ve iktidar dinamiklerine değil, direniş ile isyan imkânların ve ihtimallerine dair de az çok tutarlı bir açıklama sunabilecek bir anlatı şeklinden çoğu zaman yoksun kalıyoruz.⁷ Halihazırda karşı karşıya olduğumuz şey, her zamankinden çok daha yaygın ve yoğun bir biçimde uygulanan kapitalist iktidarın küresel bir bütünleşmeden geçmesidir. Dünyada sermayenin etkisinden azade mekânların sayısı artık yok denecek kadar azdır. Bu yetmiyormuş gibi, sermaye toplumsal, özel ve özel yaşamlarımızın gittikçe daha derinine nüfuz etmektedir. Hayatımızı ataerki, beyaz üstünlüğü, yeni sömürgecilik, ekolojik bozulma ve mülksüzleştirme eksenlerinde öncekinden daha etkili ve örtük bir biçimde yönetmektedir. Dolayısıyla bugün hayalgücü, özellikle de radikal hayalgücü her zamankinden daha büyük bir önem taşıyor.

Sağ değerlerin geri tepmesi

Sağ kanat siyasetçilerinin, televizyon misyonerlerinin, âlimlerin ve soytarıların neredeyse her konuşmasında, nutuklarında, yemek masasındaki aile sohbetlerinde ya da içki masasında yürüttükleri tartışmalarda “kaybolan değerlerimiz” düşüncesini ortaya attıkları herkesin malumu. Söz konusu “değerlerin” aslında pek tanımlanamadığı da aynı ölçüde bilinen bir gerçek. Örneğin “aile değerlerinden” genellikle biz sosyalistlerin, feministlerin, queer’lerin ve çokkültürcülerin saldırıları altında kalan bir şey olarak bahsedilir. “Hıristiyan

değerler” de genellikle somut bir içerikten yoksundur; bu değerlerin gerçek nitelikleri, şeytanın yeryüzüne savurduğu şu gibi tehditlerle heyecanlanan bir hayalgücünün insafına bırakılır: kürtaj savunucuları, İslamcılar, komünistler ya da aşırı sağın âlim takımıyla ters düşen diğer bütün gruplar.

Ne var ki, dilsel ve kültürel eleştiriyile geçen yıllardan da öğrendiğimiz gibi, bir fikrin etkili olabilmesi için “pozitif” (ya da gerçek) bir içeriği ve derinliği olması gerekmez; aslında bunun tam tersi geçerlidir. Sağcı imgelemdeki değerler, Stuart Hall’un “yüzer gezer gösterenler” dediği şeye tekabül eder, yani bu değerler gerçek bir içerikten yoksundur ve birtakım endişelerin, fobilerin, aksi halde isimlendirilemeyecek duygu ve kaygıların yerine geçerler. Değerler retorisi iş görmektedir, çünkü bu retorinin gerçekte bir anlamı yoktur ve tam da bu yüzden bizim hayal edebileceğimizden çok daha geniş bir anlam yelpazesine sahip olabilir. Hemen herkes hayatında birtakım duygusal boşluklar olduğuna dair kuvvetli bir hissiyata sahiptir. Bu boşluklar pratikte de yaşanan, derinden tecrübe edilen boşluklardır: ekonomik güvencesizlik, fırsatsızlık, özgürlükten ve dayanışmadan yoksun kalma, kimse-sizlik, sevgisizlik, gelecek konusundaki belirsizlik, insanın kendisi ve çocukları için güvenli bir ortam oluşturamaması.⁹ Bütün bunlar, istikrarlı sosyal kurumların buharlaşmasıyla birlikte ortaya çıkan diğer varoluşsal krizlerle katmerlenmektedir: (kadınları, queer’leri ve transları zapt edebilmek için uygulanan) geleneksel korkutma biçimlerinin kabul edilebilirliği zayıfladıkça ortaya çıkan cinsellik ve toplumsal cinsiyet krizleri;¹⁰ “ırklar”, milletler, dinler ve sınıflar arasındaki bariyerler daha geçişken bir hale gelip istikrarsızlaştıkça ortaya çıkan aidiyet ve kimlik krizi;¹¹ istihdam şekilleri ve ekonomik koşullar kadınların ve erkeklerin çalışma şekilleri konusundaki geleneksel beklentileri, çekirdek aile mitini ve zihnimizde yer eden “doğ, okula git, evlen, çalış, çocuk yap, emekli ol, öl” şeklindeki düzen anlatısını sarstıkça ortaya çıkan toplumsal roller krizi.

Elbette ki geleneksel iktidar sahiplerinin (beyazlar, erkekler, heteroseksüeller, zenginler) yerlerinden edildiği bir eşitlik çağına girdiğimiz yok. Aslına bakılırsa, son istatistikler tam tersine işaret ediyor.¹² Yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren radikal eleştirilerin ve top-

lumsal hareketlerin enerjisinin sisteme dahil edilmeye çalışıldığı bir sürecin işlemekte olduğunu söyleyebiliriz; bu sürecin amacı, sistemin kendi çelişkilerine ve yarattığı çarpıcı eşitsizliklere yanıt verebilmesini sağlamak, ona bunun için yeterli dinamizmi kazandırmaktır.¹³ Feministlerin, ırkçılık karşıtlarının, queer'lerin ve işçi sınıfının eylemleri yapısal dönüşümlerin tetikleyicileri haline gelmiştir, fakat bu dönüşümler direnen grupların barındırdığı cevheri parçalayıp ele geçirecek, seçkin bir azınlığa orta sınıfın konforundan ve güvenliğinden yararlanma imkânı (ya da en azından umudu) sunarak, bunun karşılığında da siyasi bir tevekkül ve kayıtsızlık talep ederek iş görmektedir.

Geleneksel yapılar ile toplumsal kurumların çöküşünü ve yaşamın, cinselliğin, toplumsal cinsiyetlerin ve kimliklerin hayali bir geçmişin prangalarından kurtuluşunu kutlamak hakkımız. Fakat bunu ancak değerler konusunda ikna edici argümanlar üreterek, bu alanı sağ siyasete terk etmeyerek yapabileceğimizi unutuyor olabiliriz. Sağ siyaset (içine radikal solculardan daha muhafazakâr ve liberal devlet adamlarına, iş dünyasının elit tabakasından Hollywood'a kadar birçok şey sıkıştırılabilen bir kategori olan) "liberallerin" "azınlık" haklarını korumaya çalışırken "fazla ileri gittiğini", öyle ki bu dünyada aile, din, millet gibi (eskiden) doğru ve güzel olan ne varsa hepsine "savaş açtıklarını" iddia edegelmiş ve bu iddianın da epey ekmeğini yemiştir. Böyle bir pozisyonun açıklarını yakalamak, bu açıklardan faydalanarak söz konusu pozisyonu defalarca yerle bir etmek mümkünse de, bunun bize pek bir faydası olmayacaktır.

Dolayısıyla 1890'ler ile 1990'larda ortaya çıkan meşhur "kültür savaşları" sırasında da sağ kanat siyasetçilerin ve âlimlerin haddinden fazla desteklediğini düşündükleri "liberal" seçkinleri kuşatma altına almaya çalışırken hedefledikleri şey, birkaç tartışmalı sanat eserini ya da okul müfredatlarını gündeme getirmekten ibaret değildi.¹⁴ Elbette ki bu gibi şeyler, kısmen de olsa eşitlik, dayanışma, özgürlük ve gücüllük gibi düşüncelere dayanan birtakım değerlere yönelen daha geniş çaplı bir saldırının olmazsa olmaz parçalarıydı. Ama aslında bu kuşatma daha genel anlamda değer kavramını hedef alan bir kuşatmaydı. Saldırı altında olan şey, yalnızca birtakım "alternatif" hayat tarzları ve provokatif kültürler değildi; "kültür savaşları" günlerinde

karşı karşıya kalınan şey, savaş sonrası refah devletinin, daha genel anlamda da devletin toplumsal zenginliği yeniden dağıtabilme kapasitesinin son kalıntılarına yönelen serbest piyasa saldırısının kültür cephesiydi. Diğer bir deyişle, geleneksel “değerlerin” arkasında toplanılması, toplumsal zenginliğin yağmalanması sırasında verilen savaşın bir parçasıydı. Dindar ve milliyetçi sağ bu savaşın piyadele-riyken, sermayenin hâkimiyeti ve toplumsal hayatın özelleştirilmesi karşısında sahip olduğumuz müşterek direnç kapasitesinin sistematik olarak parçalanması gerektiğini düşünen kapitalist aktörler de bu savaşın komutanları ve yararlanıcılarıydı.

Unutulmamalıdır ki geri tepen sağ değerler temelde ırkçı değerlerdir, çünkü beyazlığın kutsallığının ve erdemlerinin tehdit altında olduğu düşüncesine dayanır. “Normal”, düzgün, sıradan halk beyaz, orta sınıf, heteroseksüel ve fiziksel bir engelden yoksun olarak hayal edilirken, “başka yerden” gelip de aslında masum ve hoşgörülü olan çoğunluğa müdahalede bulunan, onu tehdit altında bırakıp yozlaştıran radikalleşmiş insanların da karanlık güçlere sahip tehditkâr yabancılar olduğu hayal edilir.¹⁵ Bu durum, beyaz işçi sınıfının hayalgücünü ele geçiren ve onu ırk, etnisite ve millet gibi ideallerle baş başa bırakan tarihsel kalıplara nüfuz eder, böylece işçileri birbirinden ayırarak radikalleşmiş emek gücünün sistematik şekilde ucuzlamasına ve beyaz olmayan insanların sistematik şekilde hem ekonomik, hem toplumsal hem de siyasi olarak değersizleşmesine neden olan koşulları yaratır.

Hem terörizmle savaş politikalarında hem de göçmenlere yönelen saldırılarda kapitalist değerler retorığının ırkçı mantığını görebilmek mümkündür. (Gazeteler, filmler, âlimler, siyasetçiler ve başka insanlar tarafından) sorgulanmadan dile getirilen, Batı ile Batı'nın “ötekilerinin” bağdaştırılamaz değerlere sahip olduğuna işaret eden iddialar İslamofobi ve yabancı düşmanlığını beslemektedir. Bu sırada, “Batılı” olduğu iddia edilen demokrasi, hukukun üstünlüğü, eşitlik, evrensel insan hakları ve bireycilik gibi değerler, şirketlerin güçlenen iktidarı ve devlet baskısı karşısında anlamlı bir varlık gösteremeseler de, “bizim” değer verdiğimiz her şeyi önlenemez şekilde tehdit eden irrasyonel kişiler olarak kurgulanan Doğulu “ötekiler” karşısında meşruiyet ve cazibelerinden bir şey kaybetmezler. İroni bu

ya, Arap Baharı sırasında “Doğu’da” meydana gelen bütün devrim ve direnişler, Batı tarzı özgürlükler için verilen mücadeleler olarak yansıtılmaktadır. Aslına bakılırsa, Batılı olmayan “ötekileri” (özellikle de kadınları) karanlık, ilkel ve anakronik olduğu tahayyül edilen değer sistemlerinden kurtarma misyonu, bugünün emperyalizminin yeni eğilimlerine işaret etmektedir.¹⁶

Geri tepen sağ değerler daima kadınları hedef almış, kadın bedeni üzerindeki doğaçlama denetimler yoluyla devlet denetimini arttırmaya çalışmış, bunu da doğum kontrol siyaseti gütmek başta olmak üzere cinselliği denetleyerek, geleneksel olduğu iddia edilen toplumsal cinsiyet rollerini güçlendirerek ve ekonomideki sistemsel dengesizlikleri düzeltme çabalarına (olumlayıcı eylem, eşitlikçi ücret, doğum izni vb.) saldırarak gerçekleştirmiştir. Bu değer siyaseti yine kadın bedenini ve emeğini değersizleştirmeye hizmet etmekte, toplumu yeniden üreten ve böylece kapitalist sisteme zemin hazırlayan bir emek biçiminin (çocuk ve yaşlıların bakımını üstlenme, evi çekip çevirme, çocuk doğurma vb.) karşılıksız bir “armağan”¹⁷ olarak kalmasını sağlamaktadır. Kapitalizm, toplumu yeniden üreten bu emek biçimine herhangi bir değer atfetmez, bu emeği kayıtlı ekonomiye sokup “hizmet sektörü” dahilindeki işlerde değerlendirmek istediğinde bile, söz konusu işler değersiz addedilir ve güvencesizdir. Daha soyut bir yerden konuşmak gerekirse, hayali bir geçmişin üzerine inşa edilen otoriter idealler, maskülen olarak tahayyül edilen değerleri feminen olarak tahayyül edilenlerden üstün tutan birtakım ayrımlara dayanır. Maskülenleştirilmiş bireycilik feminenleştirilmiş kolektivizmin karşısına, maskülen önderlik feminenleştirilmiş itaatin karşısına, maskülenleştirilmiş akıl ve hesaplama feminenleştirilmiş duygu ve izlenimlerin karşısına, maskülenleştirilmiş disiplin de feminenleştirilmiş hoşgörü karşısına oturtulur.

Son zamanlarda birkaç gey (ve birkaç lezbiyen ile trans) kendini sağcılık davasına adanmışsa da, geri tepen sağ değerler esasında heteronormatif ve homofobiktir. Bunun nedenlerinden biri, hayali geçmişin çekirdek aile ideali ile demin bahsettiğim maskülenlik biçimi etrafında şekillenmiş olmasıdır. Queer’liğin varlığıyla ya da arz ettiği tehlikeyle hem çekirdek aileyi hem de bu maskülenlik biçimini

baltaladığı düşünülür. Fakat daha derin bir şekilde ele aldığımızda, queer'lik aslında başka türlü bir topluluk, toplum ve aile yaratabilmemizi, ana akım ideallerin ve yapıların dışında kalacak sevgi, arkadaşlık ve dayanışma temelli toplumsal bağlar kurabilmemizi sağlayacak derin bir hayalgücünün ve pratiğin yolunu açar.¹⁸

Solun değer kavramını kurtarmak için sarf ettiği (genellikle acınası) çabalar

Solun değerlere ilişkin bir dil kurabilmek için izleyeceği strateji sağ retorığı taklit etmekten ibaret olamaz. Birçok sendika ve sosyal demokrat parti, şirketlerin açgözlülüğü yüzünden milli ve ailevi değerlerimizin sarsıldığını anlatan basın açıklamaları yapıyor. Bu açıklamalar da en iyi ihtimalle sınırlı bir başarı getiriyor. Bu başarısızlığın ancak bir bölümü, medya kuruluşlarının sol perspektiflere beslediği düşmanlığa atfedilebilir. Bu değerler retorığı gerçekten insanları motive edebilseydi, medya şirketleri bu retorikle bezeli basın açıklamalarını yayınlamaktan çekinmezdi, çünkü bu şirketler izleyici/okuyucu/dinleyici çekmeye çalışırlar ve muhalif sesleri kısmının uzun vadede kendilerinin lehine işleyeceğini –birtakım yapısal nedenlerden ötürü– ancak zaman zaman fark edebilirler (bu, kapitalizmin içerdiği temel çelişkilerden biridir: kapitalist şirketler genellikle sistemi korumak için işbirliği yapmaktan ziyade daha çok kâr elde edebilmek için birbirleriyle yarışır). Değerlere ilişkin bu liberalce açıklamaların başarısızlığa uğramasının asıl nedeni, söz konusu açıklamaların çoğu zaman fazla soyut, genel ve vaaz niteliğinde olmasıdır. Sağ kanadın değer retorığı insanları neye teşvik etmektedir? “Ülkeyi mahvettiği” söylenen faktörlerden nefret etmeye. Suçlulara taviz vermeyeceğini iddia eden siyasetçilere oy vermeye. Öfke ve cehaleti kucaklamaya. Sezgilerimize güvenmeye. “Kapsayıcı bir devlete” değil, polisler, kiliseye ya da orduya, yani erkeğin erkek gibi, kadının da kadın gibi olduğu, herkesin yerini bildiği, zihin karıştırmayan ve “siyasi olmayan” kurumlara güvenmeye. Bu yaklaşım, aslında uyuşturucu etkisi olan faşistçe bir yaklaşım olsa da, güvensizliğin ve akışın arttığı bir dünyada son derece cazip bir yaklaşımdır.